

"SEVGİLİ ŞAHBÂZİYL A GÖNÜL/CAN KUŞU AVLAMAK" HAYALİ ÜZERİNE

[Araştırma Makalesi/Research Article]

Selim GÖK*

Geliş Tarihi: 05.10.2019

Kabul Tarihi: 28.11.2019

Özet

Kadim zamanlarda rağbet edilen avlanma usullerinden olan "şahbâzla avcılık" edebî eserlerde sıklıkla yer bulmuştur. Bu sebeple alıcı bir kuş olarak bilinen şahbâzla yapılan avlar ve bu av sahnelerindeki avlanma figürleri, şairlerin kullandıkları albenisi yüksek birer şiir malzemesi hâline gelmiştir. Bu ilhamla divan şairleri "şahbâzla kuş avlama usulü"nü genellikle "âşık-sevgili" müşterekinde işlemiştir. Nitekim aşk sergüzeşti içerisinde sevgili; bir saraya hâkim, kullarına iltifat sunma tasarrufunu elinde tutan yüce bir sultan ve mecazen taşıdığı silahlar, pençeleri ve kan dökücü unsurlarıyla da bir şahbâz gibi tasvir edilmiştir. Bu doğrultuda bahsi geçen kurguyu merkeze alarak ağırlıklı olarak 16. yüzyıla ait yirmiyeye yakın şairin divanından konumuzla ilgili olan şiir örnekleri derlenmiş, mukayeseli ve tanımlı tespitlerde bulunulmuştur. Bu tespitler neticesinde şahbâza benzetilen "sevgili"yle ona av olan "âşık-âşığın gönlü" ekseninde kurgulanan şiirler, edebiyat ve gerçeklik irtibatıyla tetkik edilmiştir. Nihai olarak bahsi geçen hayal özetinde klasik şiir örneklerinin eleştirisinden oluşan bu çalışmada bir avcı kuş olan şahbâzın; toplum, sanat ve edebiyattaki yeri hususunda mülâhazalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şah-Bâz, Avlanma, Klasik Şiir, Âşık, Gönül Kuşu.

ON THE DREAM OF "HUNTING A HEART BIRD WITH A BELOVED EAGLE" IN CLASSICAL POETRY

Abstract

One of the most popular hunting methods in ancient times, "hunting with the shahbaz" has been frequently found in literary works. For this reason, the hunting with the shahbaz, known as a catching bird, and the hunting figures in these hunting scenes, have become poetic materials of magical poetry. With this inspiration, the divan poets generally used the "bird hunting procedure with the shahbaz" in the "lover-beloved" joint. Thusly, love was in love, dear; he/she is portrayed as a supreme sultan who dominates a palace, holding the savings to offer compliments to his/her servants, and a shahbaz with his/her metaphorical weapons, claws and bloodshed elements. In this respect, by taking the said fiction to the center, poetry samples related to our subject are compiled from nearly twenty poets of the 16th century poets, and comparative and witnessed determinations are made. In results of these determinations, poems which were fictionalized in the heart axis of the beloved and the "lover-lover he/she hunted" were examined with the connection of literature and reality. Finally, in this study, which consists of criticism of classical poetry examples in the aforementioned imagination, shahbaz which a hunter bird; and its place in society, art and literature.

Keywords: Shahbaz, Hunting, Classical Poetry, Lover, Heart Bird.

Giriş¹

“Balaban” (Mütercim Âsım, 2000: 718); “büyük beyaz doğan” (Redhouse, 2009: 455); “büyük, birkut” (Ross, 1994: 16) isimleriyle bilinen şahbâz/şehbâz; kartal familyasına mensup, avcılıkta ve heybet gösterilerinde kullanılan, eski zamanlardan günümüze kadar sanata ve şiir tasvirlerine ilham kaynağı olmuş yırtıcı bir kuştur. Çünkü “ateşli silahların olmadığı, ok ve yayın av hayvanına ulaşamadığı, binilen yülkelerin insan boyu kadar karda hızlı hareket edemediği ve insan gözünün göremediği zamanlarda doğan, şahin ve özellikle de kartalla avlanma sonucu; avlanan hayvanların eti, derisi göçebelerin ümidi, yaşam dayanağı olmuştur” (Güngör, 2014: 321). Bu nedenle zorlu coğrafi şartlardaki imkânların insan aklı ve şahbâzın avcılık yeteneğiyle birleşmesi neticesinde yüzyıllar boyu sürecek olan şahbâzla avlanma usulü keşfedilmiştir. Bu usulün; doğadaki insanın üstün düşünme, eğitme ve hayata geçirme süreçlerinin bir sonucu olarak farklı formlarda yaşatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla klasik şiirde de tasvire dayalı bir sanat anlayışıyla bahsi edilen bu formların kurgusal şekline sıklıkla rastlamak mümkündür.

1. Şiire Yansıyan Avcı Kuş Sembolizmi

Şiirler, çeşitli kültürlerin terkihiyle farklı edebî hüviyetler kazanabilir. Mesela Arap ve Fars menşesine dayanan klasik edebiyat, Türk tarzıyla yeniden şekillenmiştir. Bu nedenle bu edebiyatın dili; büyük oranda Arapça, Farsça'ya dayansa bile doğudan batıya pek çok dilin kelimelerini içine alarak bir imparatorluk diline dönüşmüştür (Aksoyak, 2009: 14). Böylelikle dil sayesinde zamanla farklı mecralara yayılma imkânı bulan kültürler, her an değişim ve gelişimlerini sürdürmüştür. Bu, kültürlerin birbiriyle olan irtibatını kuvvetlendirmiştir. Mesela bir taşın; sanat malzemesi olarak resme, mimariye, edebiyata aktarılması gibi zorlu coğrafi şartlarda ihtiyaca binaen ortaya çıkan avcılık da doğal bir aktarımla edebî ürünlere konu olmuştur. Bu sebeple özellikle geleneksel avcılığın yaygın olduğu coğrafyalarda alıcı bir kuş olarak bilinen şahbâz; keskin görüşü, etkileyici bakışı, avını kapan yalın pençeleri ve büyük bir yelpazeyi andıran kanatlarıyla sadece gerçek dünyanın tasvirlerinde değil klasik şiirin kurgularında da yer bulmuştur. Çünkü şahbâzın hem dış görünüşü hem de avlanma esnasındaki kapma figürleri, şairlerin hayal dünyalarında özgün tablolar oluşturmalarına imkân tanımıştır. Bu tablovarî tasvirler, mübalağaya varan görsel bir sembolizme dönüşmüş ve genellikle dinî-mitolojik unsurlarla birleşerek anlam varyantları kazanmıştır.

Kadim dönemlere ait kurgulardaki eşyaların ve mimari dokuların üzerindeki kartal motifleri, bahsedilen yırtıcı kuş sembolizmini yansıtan görsel delillerdir. Hatta Anadolu Selçuklu sanatında bazı çift başlı kartal tasvirleri, bu kuşun olağanüstü özellikleriyle bilinen “anka” sayıldığını açıkça göstermekte; dinî, içtimaî ve siyasî hayattaki önemini vurgulamaktadır (Erdem, 1991: 199). Nitekim çift başlı kartalın kendisine yüklenen farklı hüviyetlerden önce devleti temsil eden bir sembol olması da dikkat çekicidir. Bu anlayışla “Türkler’de yırtıcı hayvanlar, eskiden beri boyların sembolü olarak saygı görmüştür. Ayrıca sikkeler, seramik ve çini eserlerle taş ve madeni süslemeler üzerinde arma olarak çift başlı kartal motifi kullanılmıştır. Bazen ‘es-sultân’ ibaresiyle birlikte kullanılan, kanatları ve pençeleri iki yana açılmış çift başlı kartalın bir ‘hâkimiyet sembolü’ olduğu da anlaşılmaktadır” (Mülayim, 1991: 382). Bununla birlikte Türkistan sultanlarının birbirlerine gönderdikleri kıymetli hediyelerden olan bu avcı kuşlar, sultanların veya nüfuzlu kişilerin kollarında; kudret, alplik ve yiğitliği temsil eden birer üstünlük alameti sayılmıştır (Çoruhlu, 1995: 73-92; Ceylan, 2007: 85). Hatta Türk diyarını ziyaret eden Çinli elçilerin farklı irilikteki bu yırtıcıları görünce hayretler içerisinde kaldıkları da bilinmektedir (Ögel, 1992: 85).

¹ Kısaltmalar: Gazel: **G./**Kaside: **K./**Musammat: **M./**Cilt: **C./**Sayı: **S./** sayfa: **s./**Bakınız: **Bkz./**Türkiye Diyanet Vakfı: **TDV/**Türk Dil Kurumu: **TDK/**Millî Eğitim Bakanlığı: **MEB/** Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: **TDEA.**

İstanbul’daki Doğancılar semtinde bulunan bâzhâne bahsi geçen avcı kuşların yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır (TDEA, 1977: 368). Zaten Osmanlı’da avcı kuş yetiştiriciliği, eğitimi başlı başına bir devlet politikasıdır ve sultanların/saray eşrafının gözdesi olan bu avcı kuşların sarayda eğitildiği de bilinmektedir (Türkmen, 2009: 82). Bunun yansıması olarak da kartal gibi üstün nitelikli av hayvanlarını beslemenin devlet iznine tâbi olması, bu kurala uymayanların da ağır cezalara çarptırılması yaygın bir uygulamadır (And, 1993: 154-156). Dolayısıyla yetiştirilen avcı kuşlar, meraklıları tarafından hayli rağbet görerek halk geleneklerinden sanata kadar pek çok alanda farklı sembollere dönüşmüştür. Bu bağlamda şiirlerin yanında özellikle görsel sanat eserlerinde “avcı kuşlar, sadece doğancılar ve şikâr ağalarının kolunda değil, padişahın kolunda da betimlenmişlerdir. Minyatürlerde hünkârın bu kuşları tutuş şekilleri, kendinden emin ve bu konudaki ustalığını ortaya koyacak biçimde mağrurdur” (Türkmen, 2009: 84). (bkz. Resim 4). Hatta bu irtibatla meşhur saray şairi Hayâlî, İstanbul’da Sadrazam İbrahim Paşa’nın himâyesinde Kanunî Sultan Süleyman’ın ilgisine ve lütfuna mazhar olduğu için Âşık Çelebi tarafından “padişahın kolunda gezip onun elinden yem yiyen bir doğan kuşu”na benzetilmiştir (İpekten vd., 1986: 378; Kılıç, 2010: 1548). Böylelikle taşıdığı bu sembolik anlamlar ve kıymeti nedeniyle şahbâz, içtimaî hayattaki sembolik hüviyeti gibi klasik şiirin aşk sergüzeştini anlatan doğa merkezli kurgularında da sıklıkla yer bulmuştur.

2. Şahbâzın Avcı Özelliklerine Dair

“Doğan” veya “şahin” anlamında da kullanılan (Pala, 2004: 418) “bâz/şahbâz” eğitilirken ve avda kullanılırken farklı avcı özellikleriyle anılmaktadır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ **(Boynunda çanı vardır):** “Eskiden şahinlerin boynuna çan takılırmış ve bu sesi duyan diğer kuşlar da gelenin yırtıcı bir kuş olduğunu anlayıp kaçışmış” (Eskigün, 2006: 40). Nefî’nin Vezir İlyas’a yazdığı kasideden alınan aşağıdaki beyit, bu kuşların boynundaki zile atıf yapmaktadır (bkz. Resim 3). Bu nedenle Nefî’nin beytinde bir avlanma yöntemi olarak kullanılan zil sesinden (*Onun adalet ve insaf devri bir eğlence devri midir, (hayret) şahinin boynundaki zilin sesinden dere keklîği raks ediyor.*) şeklinde bahsedilmektedir. Beyitte şahinin zil sesiyle keklîği ürkütmesinden bahisle bu durumun keklîk için bir eğlence sebebi olduğu söylenmiştir. Nitekim şair, methettiği vezirin devrini de bir eğlence devri olarak tasvir etmektedir:

“Sadâ-yı zeng-i şâhinden gelir kebk-i derî raksa

Zamân-ı adl ü insâfi acep devr-i tarab-zâdır” (Nefî, K. 47/24)

- ✓ **(Ayağında ve boynunda ip vardır):** Şahbâzlar, kolda taşınacak zamana gelene kadar farklı eğitimlerden geçerek ehil avcı birer kuş olmaktadır. Onların boyunlarında ve ayaklarındaki ipler, kaçıp kurtulmalarını engelleyecek şekilde avcılık eğitimi tamamlanana kadar kalır. Bu nedenle Vusûlî’nin aşağıdaki beyti; bahsi geçen iplerden bahsederek “şahbâzın, boynundaki iple kendisini sevgilinin zülfüne uçurması hayali” üzerine kurulmuştur:

“Uçururmuş zülfüne şah-bâz kendin benzedüp

Bir bogazı iplüdü yanınca urganın sürür” (Vusûlî, G. 35/2)

Levnî’nin bu tasvirleri örnekleyen “kolunda; ayağı ipli, boynu çanlı şahbâzı ve köpeği bulunan bâzdâr”ı betimlediği tablo için (bkz. Resim 3).

- ✓ **(Kolda taşınır):** Şahbâz; başta da belirtildiği üzere üstünlük, şan/şeref göstergesi ve sultanlık alametidir. Bu nedenle Nevî’nin aşağıdaki beytinde tasvir edilen batınî

dervişlerin kızgın demirlerle kollarına yaptıkları dağ'lar, şahbâzın konduğu yuvaya benzetilerek kolda şahbâz taşıyanların üstünlük özelliğine atıfta bulunmaktadır:

*"Eline konsa yaraşur hemîşe bir **şahbâz***

Kolında dağları şekl-i âşiyân olanun" (Nev'î, G. 255/3)

Benzer örnekler Nâbî ve Hüdayî'den de verilebilir. Nâbî, vücudundaki yuvarlak görünümlü dağları şahbâzı avlamak için kurulan birer tuzak olarak tasvir eder. Hüdayî de sevgiliyi "başı yüksekte bir şahbâz gözlü" olarak başkalarının kolunda salınan bir servi gibi tarif etmiştir. "Kolda salınmak" hem şahbâzın kolda taşınması hem de sevgiliye atıfla bir güzelin başka birinin "koluna girerek yürümesi" şeklinde açıklanabilir:

*"Cism-i nizârum üzre urup **halka halka dâg***

*Bir **şâh-bâz** saydı için **dâm** kurmuşuz" (Nâbî, G. 321/4)*

"Kimünle salınur ol serv-i ser-ferâz 'aceb

*Kimün **kolındadır ol çeşmi şâhbâz 'aceb" (Hüdâyî (Salâ Mushsı), G. 10/1)***

- ✓ **(Elden uçurulur ve geri çağrılır):** Bütün bu avcı tasvirlerin yanında aşağıdaki musammat bölümünde şair, şahbâzın kıymetli oluşuna teşbihle sevdiği bir memduhun ölümünü, "elden uçan şahbâz" benzetmesiyle sunmayı seçmiştir. Bu nedenle "koldan şahbâz uçurma" gibi gerçekçi bir av sahnesi, şiirsel bir kurguya dönüşmüştür:

"Yürisen şêve ile serv-i ser-efrâzum idün

Söylesen nâz ile tûti-i hôş-âvâzum idün

***Uçdun elden** gönül eglencesi **şahbâzum** idün*

Yüri ey yâr-ı cefâkâr elümden ne gelür" (Hayretî, M. 20/2)

Ayrıca avda dağ ve tepelerin yüksek ve ovaya bakan tarafları uygun av mahalleri olarak tercih edilmiştir (bkz. Resim 1, 2). Bunun sebebi avcının farklı av hayvanlarını dağların tepelerinden daha kolay görebilmesidir. Bu sayede avcı tarafından şahbâz defalarca ovaya av için salınır ve tekrar geri çağrılırdı. Hayretî'nin tasavvufi bir temayla yazdığı aşağıdaki beyit, bu olay gözetilerek kurgulanmıştır. Beyitte kullanılan "okumak" bu bağlamda "çağırma, davet etmek" manasındadır (TDK-Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 161):

"Düşüp hayret fezâsına idüp bîhûde nâlişler

*Bülend âvâz ile yazıda **şahbâzuñ okurduñ tut" (Hayretî, G. 22/3)***

- ✓ **(Av için kanatlarını açar):** Aynı zamanda yukarıdaki bend'e benzer şekilde şahinin (şahbâzın) kuş avlamak amacıyla kanatlarını açması gerçekçi bir tablodur. Beyitlerde "gönül kuşunun avlanması", âşık olmak şeklinde karşılık bulurken "can kuşu avlamak" ölüme bir işarettir. Dolayısıyla şair, aşağıdaki beyitte "Ey cennet kekliği iki kaşının ortasındaki ben, can kuşunu avlamak için kanatlarını açmış şahindir." diyerek kaşları ve onların ortasındaki "ben"i tıpkı avını yakalamak için kanatlarını açmış bir şahin gibi tasvir etmiştir. Bu anlama göre başta da belirtilen "cennet kekliği" ve "can kuşunu avlamak" ifadeleri beytin sembolik kurgusunda ölüm temasını desteklemektedir:

*"İki kaşun ortasında hâlün ey **kebk-i behişt***

Sayd-ı murg-ı cân için şâhîndür açmış bâllar” (Zâtî, G. 475/2)

- ✓ **(Keskin görüşlüdür ve gözünde dikişli bir başlık vardır):** Hayâlî'nin aşağıdaki beytinde de Zâtî'nin yukardaki beytine benzer biçimde avla ilgili bir terminoloji kullanılmıştır. Beyitte ölüme atıf yapılarak “*dere keklîği dağlarda uçmasın, bütün şahbâzlar da iğnelerle gözlerini diksin*” denilerek ölümden duyulan teessür ifade edilmiştir. Sultan Muhammed Han'ın vefatı üzerine yazılan bu beyitte de bahsi geçen hayvanların fitratlarına aykırı bir temenni söz konusudur. Bilindiği üzere keklik; uçuşu, ötüşü ve rengiyle; şahin de avlanması, göklerde süzülmesi ve keskin görüşüyle meşhurdur. Bu nedenle “kekliğin uçmaması ve şahinin görmemesi temennisi” tutulan yasin sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu beyitte de “göz yummak” hayata gözlerini kapatmak merkezli olarak ölüme bir atıftır. Esasında şahbâzların gözlerinin dikilmesi tasviri avdan önce onların gözlerinin bağlı oluşu veya ipliklerle dikilmiş bir başlığın gözlerini kapatacak şekilde onlara giydirilmesiyle ilgilidir. Bu irtibatla Ziya'î'nin aşağıdaki beytinde kastedilen “gözü bağlı şahbâz” tasviri da aynı uygulamadan bahsetmektedir:

“Dağlarda etmesin kebk-i derî pervâzlar

İgnelerle gözlerin diksin kamu şehbâzlar” (Hayâlî, TCB/3)²

“Mahabbet şâhînun bir gözi baglu şâh-bâziyam

Ecel murgın henüz avlatmayup koldan uçurmuşdur” (M. Hasan Ziyâ'î, G. 75/4)

3. Gönül ve Canı Avlayan Şahbâz Tasvirleri

Klasik şairler, herhangi bir benzetme formu ortaya koyduklarında derinlemesine bir gözlem yapmaya ihtiyaç duyarlar. Örneğin eskiden beri insan ruhu, göğüs kafesine hapsedilmiş bir kuş metaforuyla tasvir edilmiştir. *Mesnevî*'de³, *Mantıku't-Tayr*'da⁴, *Yunus Emre Divanı*'nda⁵ bu tasvirin örnekleri görülebilir. Bu benzetmeler halk nazarında da hayli rağbet bulmuştur. Böylelikle “can kuşu-ruh” (TDK-*Türkçe Sözlük*, 1998: 385) arasındaki benzerlik sebebiyle “can, kafes, ruh, uçmak” kavramları farklı terkiplerde buluşmuştur. Âşık Veysel'in “can kafeste durmaz uçar” deyişi de aynı kurgusal terkip içerisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla “canın”, “gönülün” veya “ruhun” göğüs kafesinden ölüm veya aşkî bir his aracılığıyla kalıcı veya kısmî cevalanı, onun sembolik bir benzetmelikle ifade edilmesine de neden olmuştur. Bu nedenle gönülün her an uçmaya hazır oluşu, korunmasızlığı ve acziyeti; onu kapacak iradenin maharetiyle anılır hâle gelmiştir. Çünkü edebiyatta şahbâzlar; silahlarla kuşanmış bir savaççı edasıyla âşıklara ıstırap veren sevgilinin, onun saçının ve gözünün temsili olmuştur. Bu temsil; gönül avlayıcı, göreni bir anda sevdanın çemberi içine aliverici kudrette görülür (Akün, 1994: 416). Nihayetinde bu kudrete sahip sevgili, âşıkların gönüllerini avlayan bir şahbâza; âşıkların gönülleri de yırtıcı olmayan güvercin, papağan veya keklik nev'inden korunmasız canlılara benzetilmektedir:

“Bir yeşil hoş **tûtî-i şîrîn- nefesdür sûretâ**

Lik diller murgını sayd itmede şeh-bâz çeng” (Zâtî, G. 746/2)

² “Berây-ı Sultan Muhammed Han” başlıklı mersiyeden alınmıştır.

³ “Can kuşu kafeste çırpınca mal verdi, bu cariyeyi satın aldı satın aldı.” (Mesnevî, Beyit 39);

⁴ “Höca sensin tûtî cânüñdur senüñ/Ol kafas didügümüz dahı tenüñ” (Mantıkut-tayr, e-kitap: Beyit 1422).

⁵ “Benüm cânım bir kuş durur gevdem anın kafesidür/Dostdan haber gelicegiz bir gün ola uçar kuşum benüm 204/4), İşbu söze Hak tanukdur bu cân gevdeye konukdur/Bir gün ola çıka gide kafesden kuş uçmuş gibi (Yunus Emre Divanı, Beyit 388/2).

Zâtî'nin bu beytine göre Nefî'nin aşağıdaki meşhur beytini farklı bir şekilde yorumlamak mümkündür. "Tûtî, mucize, çarh ve ayna" tenasübüyle kurgulanan beyit şu şekildedir:

"Tûtî-i mucize-güyem ne desem lâf degil

Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf degil" (Nefî, G. 81/1)

Beyit "Mucizeli sözler söyleyen bir papağanım ne söylesem boş laf değildir; felek ile anlaşamıyorum, onun aynası temiz değildir." şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Papağan aynaya bakarak konuşur, ayna temiz değilse kendisini göremediği için konuşmaz. Burada ayna gönüldür. Şair diğer insanların gönlünü saf ve temiz bulmadığı için onlarla anlaşamadığını ifade etmektedir (Ayan vd., 1987: 111). Bu mananın yanında beyitte geçen "çarh", felek dışında "çakır doğan" manasındadır (Devellioğlu, 2016: 172). Renk olarak "çakır", göze yakıştırılan ve genellikle "mavi göz(lüler)" (Ross, 1994: 16) için kullanılan bir sıfattır. Ayrıca halk inanışında da "kem göz" olarak olumsuz bakış özellikleri taşıyan kimseler genellikle "çakır" veya "gök gözlü"dür. Bu nedenle papağan (tûtî), kendine av niyetiyle -yani kem gözle- (TDK-Atasözleri ve Deyimler)⁶ bakan çarh (şahbâz/doğan) ile söyleşmekten imtina etmektedir. Dolayısıyla onun ayinesinin saf olmaması da papağana av niyetiyle bakması ve gönlünde ona karşı kötü bir niyet taşımasıyla ilgilidir.

"Saray istiaresi"yle "sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. O, isterse iltifat ve lutfeder" (Tanpınar, 2001: 6). Bu nedenle padişahla kulları arasındaki irtibat, sevgiliyle âşıkları arasındaki irtibata benzetilmektedir. Bahsi geçen bu ilişki, bir hiyerarşiyi de beraberinde getirmektedir. Nitekim sevgilinin zülûf şahbâzına gökte süzülen kuşlara ait özellikler de yüklenmiştir. Bu durum, sevgilinin yüceltilmesi esasına dayanmaktadır. Bu nedenle Nefî'nin aşağıdaki beyitlerinde (G. 19/3), (G. 114/5) Hüma kuşu; olanca heybetiyle sevgiliye benzetilmekte ve onun saçları da Hüma gibi yüksekte uçan bir şahbâz şeklinde tarif edilmektedir. Bu da aynı şekilde sevgilinin ulaşılmazlığını vurgulayan bir tasvir biçimidir:

"Dil elinde tutmak ister zülfün ammâ n'eylesin

Erişir mi hiç şahbâz-ı Hümâpervâza dest" (Nefî, G. 19/3)⁷

Bu doğrultuda aşağıdaki beyitte âşık, Nefî'nin yukardaki beytine (G. 19/3) benzer biçimde elinin bir gece sevgiliye ulaşması ümidini taşımaktadır. Fakat sultan ve kul arasında statü bakımından farklar vardır. Bu nedenle giriş kısmında belirtildiği gibi zenginlik, heybet, şan ve şeref göstergesi olarak kabul edilen koldaki şahbâz, sultanlığın bir alamet-i farikası sayılmıştır. Dolayısıyla sultanın/sevgilinin şahbâzına (şahbâza benzetilen saçına) bir kulun/âşığın elinin değmesi de mümkün değildir:

"Dedüm destüm erer mi zülfüne bir şeb dedi dilber

Gedâlar destine lâyık degüldür bâz-ı sultânî" (Hayâlî, G. 39/3)

Böylelikle acziyeti dolayısıyla elinden bir şey gelmeyen âşığın, sevgilinin (şahbâzın) makamına erişmesi de mümkün görünmemektedir. Bundan bahisle sevgilinin saç şahbâzı, şahini bile avlayan Hüma kuşu yüceliğindeyken onun gönüller kapmasına şaşırılmak gerektiği vurgulanmıştır:

"Dil kapsa n'ola dâ'im şehbâz gibi zülfün

Şâhîni şikâr eyler bir turfa Hümâdır bu" (Nefî, G. 114/5)

⁶ (URL-1).

⁷ Gedâ ve sultan zıtlığında beytini kurgulayan Nefî, kendi şairlik kabiliyetini yüceltmek için bu beytin aksindeki bir kurguyla "hayal şahbâzı"nın Ankâ veya Hümâ avladığını ifade etmektedir: "Bâl açsa şikâr etmege şahbâz-ı hayâlim/Sayd etdigi elbetde yâ Ankâ yâ Hümâdır" (Nefî, K. 33/48).

Nefî'nin yukardaki beytinde sultana/sevgiliye atfettiği üstünlük, sevgilinin giydiği kıyafetlerde de görülmektedir. Zira başta da ifade edildiği gibi üstün özellikleri sebebiyle değerli yabancı hayvanların kürklerini elde etmeyi sağlayan şahbâz, sıklıkla sevgilinin saçına benzetilmiştir. Dolayısıyla Amrî'nin gönül avcısı kavramını şahbâz ve perçem irtibatıyla kullandığı aşağıdaki beyitte; “kaplan derisi takye, arslan, sayyad, şahbâz” kelimeleriyle avda elde edilecek kaplan kürküne gönderme yapılmaktadır. Bu bağlamda sevgili; onun şahbâza benzetilen perçemi ve kaplan derisi başlığıyla hükümdarlık/üstünlük alametleri olan bir gönül avcısı şeklinde tarif edilmiştir:

“Perçemün şehbâzı ile kim gönül sayyâdsın

Yaraşur kaplan derisi takye arslanum sana” (Amrî, G. 4/5)

Bu şiirsel betimlere benzer biçimde şahbâzların bulunduğu kaplan avlama sahnesinin Hünernâme'den alınan görsel tanığı için (bkz. Resim 2).

Bu örneklerin yanında Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beytinde avcı kuşları avlamak ve eğitmek için kullanılan yöntemlerden de bahsedilmiştir. Şahbâzın kaçmasını engellemek amacıyla ayağına bağlanan ip, ona sınırlı bir hareket imkânı tanımaktadır. Bu, koldan salınan kuşun tekrar geri gelmesini sağlayan bir uygulamadır. Dolayısıyla aşağıdaki beyitte ayağında ip olan şahbâza benzetmeyle “zülûf şahbâzı”nın bin tane “gönül kuşu” avlayabilme maharetine de dikkat çekilmektedir. Bu bahiste beyitte yavruyken yabancı hayattan alınan ve eğitilen şahbâzı; Ahmet Paşa, “taraktaki zülûf” benzetmesiyle sunmaktadır:

“Şânede şehbâz-ı zülûfün bağlı dururken henüz

Bin gönül murgın alırsın ne aceb sayyâdsın” (Ahmed Paşa, G. 249/6)

Ayrıca şahbâzın gönül kuşu avlaması üzerine Muhibbî ve Cenâbî'den alınan benzer beyitler de tespit edilebilir. Muhibbî, sevgilinin gözünün; âşığın güvercine benzeyen gönlünü alıp götürdüğünü ve şahbâzın (sevgilinin) eninde sonunda avını alacağını ifade etmektedir. Benzer şekilde Cenabî'nin aşağıdaki beytinde de sevgili, sahip olduğu letâfetle güzellik bağının tavus kuşu olarak nitelenmekte ve gönül(ler) kuşunu avlayan bir şahbâz (alıcı kuş) olarak tasvir edilmektedir:

“Kebûter gönlümi çeşmi apardı⁸

Şikârını alur elbette şahbâz” (Muhibbî, G. 1309/2)

“Bu letâfetle gülüm tâvus-ı bâg-ı hüsn iken

Murg-i diller saydına bir şahbâz oldun yine” (Cenabî, G. 289/2)

Mecmû'atü'n-nezair'den ve Hayretî'den alınan aşağıdaki örneklerde şahbâzın güvercin avlamasıyla âşığın aşk tuzağına düşmesi birbirine benzetilmektedir. Nitekim şahbâz; kuşları avlarken onları, çırpınamayacak şekilde kavramakta ve onların kaçmalarına mahal vermeyecek biçimde üzerlerine kapaklanmaktadır. Bu nedenle “şahbâz” ve “güvercin” zıtlığında kurgulanan aşağıdaki beyit, aşk tuzağına düşen âşığın hâlini bir benzetmeyle anlatan gerçekçi bir temsildir:

“Çü ‘aşkun dâmına düşdüm dahı pervâz urı bilmez

Gügercin nite⁹ kurtulsun bu şeh-bâzun şikârından”

(Mecmû'atü'n-nezâ'ir, G. 96/5)

⁸ “Aparmak”: Götürmek, alıp götürmek (TDK-Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 11).

⁹ “Nite”: Nasıl (TDK-Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 158).

Dolayısıyla bu durumu izahen Hayretî de aşağıdaki musammatta şahbâzı “kıya bakıcı”¹⁰ ve “diller alıcı” olarak niteler. Yine önceki bahislerde verilen örneklere benzer biçimde “gönül” de şahbâzın avladığı bir “keklik” olarak tasvir edilmiştir:

“Memi Bâlî durur birisi bir çeşmi Mogolçîndür

*Kıya bakıcı **diller alıcı şahbâz** laçîndür*

Gönüller kebgîn** avlasun yürisün yavru **şâhîndür

Nazîrin görmedüm yârân bu şeh-r-i cennet-âsânun” (Hayretî, M. 33/11)

Benzer örnekler “şahbâz, göz dikmek, gözü şahbâz gibi olmak” ve “gönül kuşu avlamak” merkezli olarak da sunulabilir. Bu şekilde aşağıdaki beyitlerde sevgilinin gözlerinin etkileyiciliği “etkili bakış, görüş” gibi alıcı kuşlara ait özelliklerle pekiştirilmiştir:

*“Göz dikdi dil **kebûterine** iki **şâhbâz***

Biri kul oğlu ol biri bir şâh-zâdedür” (Üsküplü İshak Çelebi, G. 82/2)

“Minkârına aldukda gönül didi Muhibbî

*Benzer ki **gönül murgını** kapdı gözi **şahbâz**” (Muhibbî, G. 1260/5)*

*“Bu **gönlüm murgı** nâgâh itse pervâz*

*Anun saydına hazır çeşmi **şahbâz**” (Muhibbî, G. 1229/1)*

“Kim ola gözlerinün olmaya sayyâdına sayd

*Kim ola kurtara **dil kebkin**i şahbâzından” (Revânî, G. 273/2)*

Bu örnekler bağlamında sevgili, bakışıyla âşıkların uykularını da alıp götürmektedir. Bu yüzden şair; aşağıdaki beyte “uçurmak-göz-şahbâz-hâb-uçmak” gibi kelimeler vasıtasıyla bir tenasüp yerleştirmiştir. Bu irtibatla sevgili, âşıkların gözündeki uykuyu alıp götüreren bir şahbâz gibi tasvir edilmiştir:

*“Kimin huzûrunu uçurmadı o **gözleri şahbâz***

*‘Aceb mi haste-i ‘aşkın **uçarsa** hâb gözünde” (Ş. Yahyâ, G. 347/4)*

Bu tasvîrin yanında Hayretî Divanı’nda klasik şiirin gerçeğe bakan yönü av tasvirleriyle karşımıza çıkmaktadır. Şair, bazen av bazen de gösteriş için kolda taşınan şahbâzı, elde tutulan kadeh ile denkleştirmiştir. Şeklen de ayaklı kadehle kolda taşınan şahbâz arasında bir benzerlik söz konusudur. Nasıl şahbâzla kuş, tavşan, kurt nevinden canlılar avlanırsa elde tutulan kadehle de güzel sevgililer avlanmaktadır. Bu nedenle elde tutulan kadeh, her an dilber avı için hazırdır. Çünkü kadehin hem elde sabit tutulması hem de öne doğru hareket ettirilmesiyle şahbâzın kolda taşınması veya koldan av maksadıyla salınması benzer bir hareket dairesi içerisinde gerçekleşmektedir (Gök, 2017: 186):

*“Şol **hümâ**-tal’atlu dilberler şikârıyçün müdâm*

*Câm-ı mey gibi elümde **şahbâzum** var benüm” (Hayretî, G. 291/3)*

¹⁰ “**Kıya bakmak**”: Öfkeyle, kıyasıya bakmak, öldüresiye bakmak (TDK-Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 139).

Misalli değerlendirmelerde görüldüğü üzere sahip olduğu farklı özellikleri ve kazandığı edebî hüviyetiyle klasik şiirin kurgusal evrenine dahil olan şahbâzın “fantastik bir şiir kuşu” olarak da rağbet gördüğü söylenebilir.

Sonuç

Avcı kuşların toplumsal bir statü ve üstünlük özelliği taşıdıkları, bu yönüyle hem doğal yetenekleri hem de metalaştırılmış özellikleriyle şiirlerde kullanıldıkları görülmektedir. Aynı zamanda şahbâzın figüratif nitelikleri; tarihî/coğrafi şartların etkisi ve devlet geleneğiyle birleşerek şiirlere aktarılmıştır. Bu çerçevede klasik şiirde; sevgiliye, sevgilinin saçına ve gözüne şahbâzın üstün vasıfları yüklenerek benzetmeler yapılması “şahbâz-sevgili” merkezli tasavvurların kaynağını oluşturmuştur. Bu bağlamda bir “saray istiaresi”yle iradenin bir temsili olan şahbâzın (sultanın/sevgilinin), mahir avcılığı karşısında sembolik olarak kuşların (kulun/âşığın) acziyeti vurgulamıştır. Dolayısıyla Orta Asya’dan günümüze kadar şahbâz ve kadim avlanma usullerinden olan şahbâzla avcılık, geleneksel şiirin hayal dünyasıyla harmanlanarak, tarihsel süreçte realist, aşkî, içtimaî, tasavvufî özellikleriyle edebî bir değer kazanmıştır. Bu nedenle şairlerin şiirlerine gerçek dünyadan gösterişli karşılıklar bulmak istemelerinin bir sonucu olarak kurguladıkları “gönlü şahbâzla avlamak hayali” de klasik şiire akseden hüviyetiyle sık kullanılan bir tasvir hâline gelmiştir.

Kaynakça

- Ahmet Paşa. TARLAN, A. Nihat. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKSOYAK, İ. Hakkı. (2009). “Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir”. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/5 Summer, s. 14.
- AKÜN, Ö. Faruk. (1994). “Divan Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.9, İstanbul, TDV Yayınları.
- Amrî. ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. (1979). *Amrî Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- AND, Metin. (1993). *16. Yüzyılda İstanbul-Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- AYAN, Hüseyin; BURMAOĞLU, H. Bilen; AYAN, Gönül; BAKIRCIOĞLU, N. Ziya. (1987). “17. Yüzyıl Divan Nazım ve Nesri”, *Büyük Türk Klasikleri*, C. 5, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- Cenabî. KESİK, Beyhan. (2018). *Cenâbî Divanı (e-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- CEYLAN, Ömür. (2007). *Kuşlar Divanı -Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar. (1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul: Seyran Kitap.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ERDEM, Sargon. (1991). “Anka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 3, İstanbul: TDV Yayınları.
- ESKİGÜN, Kübra. (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevî Kuşlar*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- GÖK, Selim. (2017). *Hayretî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- GÜNGÖR, Ahmet. (2014). "Kırgızlarda Kartalla Avcılık Geleneği". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, [TAED] 51.
- Hayâlî. TARLAN, A. Nihat. (1992). *Hayâlî Bey Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hayretî. ÇAVUŞOĞLU, Mehmet; TANYERİ, M. Ali. (1981). *Hayretî, Divan Tenkitli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hüdâyî (Salâ Mushısı). KAÇALIN, Mustafa S. (2017). *Hüdâyî (Salâ Mushısı) Divan*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hünernâme (1969). *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Adına Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi.
- İPEKTEN, Haluk; İSEN, Mustafa; KARABEY, Turgut; AKKUŞ, Metin. (1986). "Hayâlî", *Büyük Türk Klasikleri*. C. 3, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- KILIÇ, Filiz. (2010). *Âşık Çelebi-Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- M. Hasan Ziyâ'î. GÜRGENDERELİ, Müberra. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı (e-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mantıku't-tayr. YAVUZ, Kemal. (?). *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-nâme)-Metin ve Aktarma (e-kitap)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mecmû'atü'n-nezâir. CANPOLAT, Mustafa. (1987). *Mecmû'atü'n-nezâ'ir, Metin Dizin Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mesnevî. KARAİSMAİLOĞLU, Adnan. (2007). *Mesnevî-Mevlana (Tam Metin)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Muhibbî. YAVUZ, Kemal; YAVUZ, Orhan. (2016). *Muhibbî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- MÜLAYİM, Selçuk. (1991). "Arma", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 3, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mütercim Âsım. (2000). *Burhân-ı Kâtı' Tercümesi*. (Yayıma Hazırlayan: Mürsel Öztürk ve Derya Örs), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nâbî. BİLKAN, A. Fuat. (1997). *Nâbî Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Nefî. AKKUŞ, Metin. (2018). *Nef 'î Divanı (e-kitap)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nev'î. TULUM, Mertol; TANYERİ, M. Ali. (1977). *Nev'î Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1992). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- PALA, İskender. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Kapı Yayınları.
- REDHOUSE, J. William. (2009). *Müntehabât-I Lügât-i Osmâniye* (Yayıma Hazırlayan: Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Revânî. AVŞAR, Ziya. (2017). *Revânî Divanı (e-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ROSS, E. Denison. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çinçe Sözlüğü*. (Çev.: Emine Gürsoy Naskali), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ş. Yahya. KAVRUK, Hasan. (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- TANPINAR, A. Hamdi. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ (1977). C. 1, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TÜRKÇE SÖZLÜK. (1998). C. 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKMEN, Nalan. (2009). “Avcı Kuş İkonografisi ve Hünernâme’deki Betimlemeleri”. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S. 1, “Türk Kültüründe Av”.

ÜNVER, Süheyl. (1957). *Levnî*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Üsküplü İshak Çelebi. ÇAVUŞOĞLU, Mehmed; TANYERİ, M. Ali. (1989). *Üsküplü İshak Çelebi Divan*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.

Vusûlî. TAŞ, Hakan. (2010). *Vusûlî Dîvân İnceleme Metin Çeviri Açıklamalar Dizin (e-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ. (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

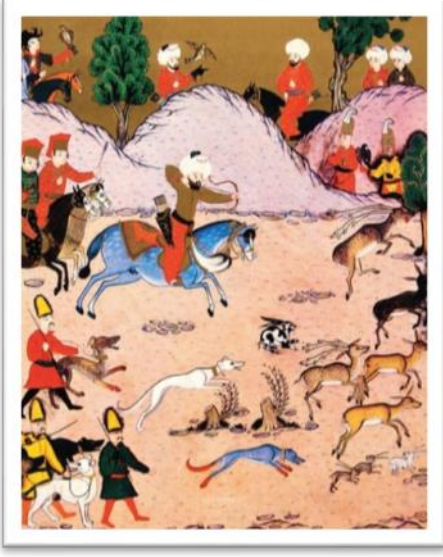
Yunus Emre Divanı, TATCI, Mustafa. (?). *Yunus Emre Divanı (e-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Zâtî. TARLAN, A. Nihat. (1970). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı)*. C. 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

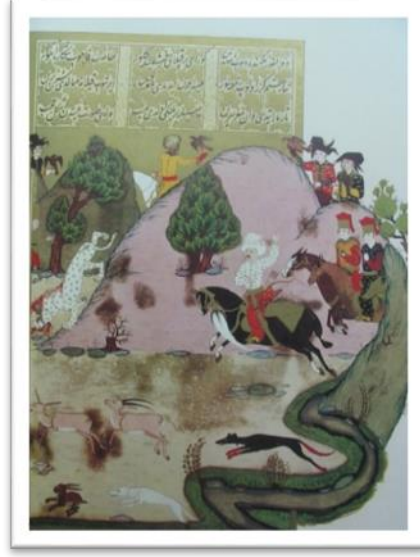
İnternet Kaynakları

URL-1: “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 25. 09. 2019)

Ekler:

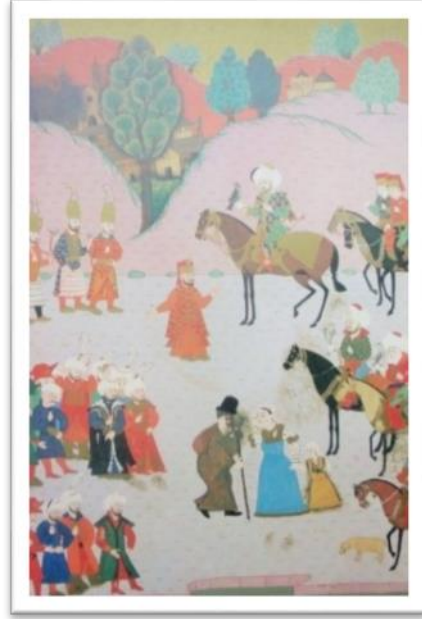
Resim 1: II. Bayezid'in Filibe civarında Uzunova'da avlanması
(Hünernâme, 1969: 18)

Resim 2: Yavuz Sultan Selim'in kaplan avlaması
(Hünernâme, 1969: 19)

Resim 3: Köpeği ve şahbâzıyla bir avcı.
Levnî. 18. Yüzyıl.
(Ünver, 1957, Res.12.)

Resim 4: III. Çelebi Sultan Mehmed'in bal çalanları cezalandırması.
(Hünernâme, 1969: 11)